

1 ŽIVOT JANA AMOSA KOMENSKÉHO

Jan Komenský (Comenius, Hunnobrodensis, Uherskobrodský, Nivnicenus, Nivnický; rodové prímenie: Fojtů, Staněk, Segeš; biblické meno Amos, Amosus, Láskavý, Láskyplný dostal pravdepodobne roku 1608 počas akolutskej ordinácie, ktorá potvrdila, že predstavitelia Jednoty českobratskej mu umožnia pôsobenie v duchovnej službe) sa narodil 28. 3. 1592 v okolí Uherského Brodu (Nivnica, Komňa, Uherský Brod)¹ v rodine, ktorá patrila k jadrú uherskobrodského zboru Jednoty českobratskej.² Otec Martin Comenius pôsobil najprv asi ako mlynár v Nivnici a neskôr sa stal mešťanom. Bol synom Jana Segeša, fojta³ v Komni. Matka sa volala Anna a pochádzala taktiež z Komny (Komňa) pri Bojkoviciach.⁴

---

¹ Existuje aj hypotéza, podľa ktorej sa J. A. Komenský narodil na Slovensku, v mestečku Nimnica pri Púchove (ZRUBEC, L. 1997, s. 10-11).

² Jednota českobratská (Unitas fratrum) bola založená roku 1457. Duchovným otcom tohto spoločenstva sa stal Petr Chelčický (1390-1460). Jednota českobratská podnietila rozvoj radikálnych tendencií husitskej doby, silného puritanizmu, radikalizmu či odporu proti feudalizmu (KASPER, T.-KASPEROVÁ, D. 2008, s. 12). V 16. storočí sa postupne menil odmietavý vzťah Jednoty českobratskej k feudalizmu. Preto sa jej dostalo podpory od niektorých českých šľachtických rodov (Karel starší zo Žerotína) (STROGOŇ, T.-CACH, J.-MÁTEJ, J.-SCHUBERT, J. 1986, s. 81). Počas života J. A. Komenského kládla Jednota českobratská dôraz na zbožný humanizmus, triezvy racionalizmus, disciplínu, morálku a službu životom životu (KASPER, T.-KASPEROVÁ, D. 2008, s. 12). Osobitnú starostlivosť venovala výchove. Jednota českobratská spočiatku odmietala vyššie vzdelanie, aby sa nenarušila rovnosť jej členov aj v kultúrnej sfére. Odmietavý postoj Jednoty českobratskej k vyššiemu vzdelaniu mal tiež spoločenské príčiny. Vyplývali zo sociálneho zloženia duchovenstva. Jednota českobratská nezakladala verejné školy. Trvala len na tom, aby si každý člen osvojil základy čítania, písania i náboženstva v rodine prostredníctvom materinského jazyka. Iba kňazi Jednoty českobratskej, vychovávaní v duchovných cirkevných obciach, mali vyššie vzdelanie. Rozvoj školstva Jednoty českobratskej nastal najmä od polovice 16. storočia po prekonaní odmietavého stanoviska k vyššiemu vzdelaniu (STROGOŇ, T.-CACH, J.-MÁTEJ, J.-SCHUBERT, J. 1986, s. 81). Jednota českobratská sa v 17. storočí usilovala zabezpečiť praktické vzdelanie všetkým svojim členom (KASPER, T.-KASPEROVÁ, D. 2008, s. 12). Školstvo tohto spoločenstva pozostávalo zo základných a stredných latinských škôl. V školách Jednoty českobratskej sa venovala pozornosť najmä latinčine, českému jazyku i náboženstvu (STROGOŇ, T.-CACH, J.-MÁTEJ, J.-SCHUBERT, J. 1986, s. 82).

³ Pojem *fojt* označuje starostu, resp. richtára na dedine.

J. A. Komenský žil v Uherskom Brode do roku 1604. Po smrti rodičov ho vychovávala teta Zuzana Nohálová v Strážnici, kde navštevoval školu Jednoty českobratskej spolu s o päť rokov starším Mikulášom Drábikom, neskorším kazateľom. Učiteľom J. A. Komenského bol Nikodem Pleský z Jizbice. Dňa 5. 5. 1605 počas vpádu Bočkaiových vojsk na juhovýchodnú Moravu bola Strážnica vypálená. J. A. Komenský stratil majetok zdedený po rodičoch i možnosť navštevovať školu. Ujali sa ho poručníci Kozák a Urban Mravencoví z Nivnice, kde J. A. Komenský žil do roku 1608. Učeniu sa mohol začať sústavnejšie venovať až od svojich 16 rokov. V rokoch 1608-1611 bol J. A. Komenský žiakom latinskej školy Jednoty českobratskej v Přerove (ako učitelia tam vtedy pôsobili Jan Lánecký aj Tomáš Dubin). Pripravoval sa na povolanie kňaza. J. A. Komenský v Přerove získal úplné humanistické vzdelanie, vrátane poznatkov o Biblii či cirkevných spisoch. Vyššie vzdelanie nadobudol v Johanneum, Nassavskej akademii v Herborne (1611-1613) a na teologickej fakulte Heidelberskej univerzity v nemeckom Heidelbergu (1613-1614), kde ho vyslala Jednota českobratská. V tomto období sa J. A. Komenský zoznámil s dielami Wolfganga Ratkeho (1571-1635)⁵, Johanna Heinricha Alsteda (1588-1638)⁶, Johannesu Fischera Piscatora (1546-1625)⁷, Davida Pareusa (1548-1622)⁸ ai.

---

⁴ J. A. Komenský mal štyri staršie sestry (Zuzana, Lidmila, Kateřina a Markéta).

⁵ *Wolfgang Ratke (Ratichius)* bol nemecký pedagóg, ktorý študoval na hamburskom Johanneu a univerzite v Rostocku. V *Memoriáli* z roku 1612 požadoval, aby sa v záujme uľahčenia výučby cudzích jazykov zaviedol do škôl materinský jazyk. W. Ratke zdôrazňoval psychologické aspekty výchovy (KOMENSKÝ, J. A. 1989, s. 363).

⁶ *Johann Heinrich Alsted* bol mysliteľ a polyhistor, ktorý počas štúdií J. A. Komenského pôsobil ako profesor filozofie v Herborne (1609-1629). J. H. Alsted po odchode z Herbornu až do svojej smrti učil na kalvínskej vysokej škole v sedmohradskom Belehrade (Alba Julia). Bol pansoficky presvedčený, že filozofia nie je v rozpore s teológiou. Súčasťou rozsiahleho encyklopedického diela J. H. Alsteda bola úvaha o ticícročnej ríši (1627) opierajúca sa najmä o proctvá K. Kottera (KOMENSKÝ, J. A. 1989, s. 346).

⁷ *Johannes Fischer Piscator* bol profesor teológie, ktorý začal pedagogicky pôsobiť v Štrasburgu a pokračoval v Heidelbergu (1574-1577). Štrasburg i Heidelberg musel opustiť kvôli podozreniam z kalvinizmu. J. F. Piscator dostal pozvanie do akademie v Herborne, kde pracoval do konca svojho života. J. F. Piscatora považovali za dôkladného prekladateľa aj vykladača Biblie (KOMENSKÝ, J. A. 1989, s. 362).

⁸ *David Pareus* bol mysliteľ, ktorý sa roku 1571 stal profesorom na pedagogiu v Heidelbergu. Do Heidelbergu prišiel natrvalo až roku 1584 po viac než desaťročnej pastorskej činnosti. Z rozsiahleho

Keď sa roku 1614 J. A. Komenský vracal do Přerova, aby začal pôsobiť ako duchovný aj učiteľ, priniesol so sebou vedecké plány na pozdvihnutie niektorých oblastí spoločnosti inšpirované okrem iného nemeckým i holandským prostredím (v jari 1613 putoval Porýním a navštívil tiež Amsterdam). Funkciu učiteľa i kňaza v Přerove vykonával do roku 1618, keď odišiel do Fulneku, pričom duchovným Jednoty českobratskej sa stal 26. 4. 1616 na synóde v Žeraviciach (pri Uherskom Hradišti). Vo Fulneku bol začiatkom roku 1618 vymenovaný za správcu cirkevného zboru aj školy na panstve Jana Skrbenského z Hříšťa. Dňa 18. 6. 1618 sa J. A. Komenský zosobášil s Magdalenou Vizovskou zo Zábřehu. Zoznámili sa v Přerove. Vo Fulneku prežil do jari 1621, keď bolo mesto obsadené španielskym vojskom, roky plné učiteľskej tvorivosti a starostlivosti o rodinu. Spoločenská situácia súvisiaca s následkami bitky na Bielej hore⁹ J. A. Komenského prinútila skrývať sa

---

diela D. Pareusa zapôsobil na J. A. Komenského spis *Irenicum* (1614), ktorý obsahoval výzvu na zjednotenie luteránov a reformovaných pomocou synodálnych porád (KOMENSKÝ, J. A. 1989, s. 361).

⁹ S nástupom Ferdinanda I. Habsburského (1526-1564) na český trón sa dostala do rozporu jednak samostatnosť českých stavov s centralizačným úsilím kráľa a jednak protestantská viera väčšiny českej šľachty i poddaných s katolíckou vierou kráľa. Po tridentskom koncile (1545-1563) sa Ferdinand I. Habsburský zasadzoval za ešte dôslednejší postup najmä proti evanjelikom luterského typu a predstaviteľom Jednoty českobratskej. Maximilián II. Habsburský (1564-1576) uplatňoval voči nekatolíkom podobnú politiku ako Ferdinand I. Habsburský. Rudolf II. Habsburský (1576-1611) zaručil tzv. Rudolfovým Majestátom z roku 1609 náboženskú slobodu v českých krajinách. České stavy neboli spokojné s dodržiavaním Rudolfovho Majestátu. V máji 1618 bol do Prahy zvolaný snem českej šľachty. Na sneme česká šľachta ostro vystúpila proti habsburským miestodržiteľom. Zástupcovia panovníka na sneme českej šľachty boli 23. 5. 1618 zvrhnutí z okien Pražského hradu (tzv. druhá pražská defenestrácia). Keďže miestodržiteľia padli do hradnej priekopy, kde sa nachádzala mäkká pôda, všetci túto udalosť prežili. Druhá pražská defenestrácia znamenala urážku panovníka, ktorú Matej II. Habsburský (1611-1619) nenechal bez odozvy. Česká šľachta sa otvorene postavila proti Habsburgovcom. České stavy roku 1619 formálne zosadili nového panovníka Ferdinanda II. Habsburského (1619 a 1620-1637) z trónu. Za českého kráľa bol zvolený falcký kurfirst Fridrich V. Ferdinand II. Habsburský zozbieral vojsko, ktoré 8. 11. 1620 v bitke na Bielej hore pri Prahe zvíťazilo nad vojskom českých stavov a Fridricha V. Falckého. Ferdinand II. Habsburský dokázal víťazstvo v bitke na Bielej hore využiť. Zemský snem v Čechách bol úplne paralyzovaný. Na Staroměstskom náměstí v Prahe 21. 6. 1621 popravili 27 predstaviteľov odboja. Panovník v máji 1627 vyhlásil tzv. Obnovené zriadenie zemské, ktoré zakotvovalo dedičný nárok Habsburgovcov na český trón, obmedzenie stavovskej moci, zrovnoprávnenie češtiny s nemčinou

pred prenasledovaním pravdepodobne na statkoch Žerotínovcov na severnej Morave, v Čechách i na ich brandýskom panstve. V rokoch 1622-1623 sa J. A. Komenský musel vyrovnat' s ďalšími životnými tragédiami. V Přerove mu počas morovej epidémie zomrela manželka Magdalena aj obaja synovia (1622). Vo Fulneku zhorela jeho knižnica (1623). Pochopenie našiel u Marie Doroty, dcéry českobratského seniora Jana Cyrilla z Třebíča na Morave, ktorý spoločne s administrátorom Jiřím Dikastom korunovali Fridricha V. Falckého za českého kráľa roku 1619. Marie Dorota sa stala druhou manželkou J. A. Komenského v Brandýse nad Orlicí 3. 9. 1624.¹⁰ J. A. Komenský bol v marci 1625 Jednotou českobratskou vyslaný do Lešna, aby zabezpečil príchod exulantov. Podieľal sa tak na splnení rozhodnutia, že bratia z Moravy odídu na Slovensko či do Uhorska a bratia z Čiech do Poľska, ktoré sa zrodilo počas schôdzky u seniora Václava Roha. Cestou cez Lužicu aj Sliezske sa J. A. Komenský oboznámil s proroctvami Kryštofa Kottera zo Šprotavy o skorej zmene situácie v prospech nekatolíckej strany v 30-ročnej vojne vedúcej k oslobodeniu českých krajín. J. A. Komenský o rok neskôr navštívil Berlín i Haag, kde hľadal podporu, resp. možnosť exilu. Po návrate z ciest prišiel na južnú Moravu až do Drnholca, Náměšť a rodného kraja. Jeho pobyt vo východných aj severovýchodných Čechách (najmä v Brandýse nad Orlicí či Hornej

---

v úradnom styku, stanovenie katolíckeho vierovyznania za jediné privilegované a židovského vierovyznania za jediné tolerované. Nasledovalo vydanie niekoľkých patentov, ktoré nekatolíckym stavom prikazovali, aby české krajiny opustili alebo prestúpili ku katolíkom (KASPER, T.-KASPEROVÁ, D. 2008, s. 12-13).

Česká vojna (1618-1620) bola iba prvou etapou 30-ročnej vojny. 30-ročná vojna zahŕňala tiež falckú (1620-1623), dánsku (1624-1629), švédsku (1630-1635) i francúzsko-švédsku vojnu (1635-1648). 30-ročná vojna sa skončila podpisom Vestfálskeho mieru 24. 10. 1648. Vestfálsky mier uzákonil rovnosť katolíckeho, luteránskeho a kalvínskeho vierovyznania. Dosiadnutá rovnováha síl v Nemecku vyhovovala Francúzsku, ktorého celkové postavenie sa upevnilo. Nemecko zostalo rozdrobené, pričom bola zachovaná samostatnosť jednotlivých nemeckých kniežat. Švédsko po 30-ročnej vojne predstavovalo významnú mocnosť. Vestfálsky mier potvrdil nezávislosť Švajčiarska a Nizozemska. Moc Hasburgovcov v ich ríši sa upevnila.

Bližšie o 30-ročnej vojne pozri: HROCH, M. 1968. *Evropa v době třicetileté války*. In TEICHOVÁ, A. et al. *Dějiny středověku II. zv.* Praha: SPN, s. 362-381.

¹⁰ Mali spolu syna Daniela, ktorý bol najmladší i tri dcéry (Dorota Kristína, Alžběta a Zuzana). Dorota Kristína bola manželkou Jana Molitora. Alžbětíny manželom sa od roku 1649 stal Petr Figulus-Jablonský.

Brannej¹¹) sa skončil začiatkom februára 1628, keď sa z Bílé Třemešné vydal s rodinou v spoločnosti Kristiny Poniatowskej do Lešna. Hranicu prekročili v okolí Žacléřa. Odchod J. A. Komenského z českých krajín súvisel s vydaním Obnoveného zriadenia zemského. Cisár Ferdinand II. Habsburský zároveň zvláštnym patentom vyhláseným 31. 7. 1627 nekatolíckym stavom prikázal, aby do šiestich mesiacov krajinu opustili, alebo prestúpili ku katolíkom.

Poľsko (1628-1641):

Veľkopoľské Lešno sa spájalo už s prvou emigráciou príslušníkov Jednoty českobratskej. J. A. Komenský neprichádzal do neznámeho prostredia. Počas svojho pobytu pôsobil v rokoch 1628-1640 ako učiteľ i rektor školy vyššieho stupňa (gymnázium). Sklamanie z politického vývoja v Európe, no hlavne v českých krajinách po bitke na Bielej hore J. A. Komenský prekonával intenzívnou pedagogickou aj literárnou činnosťou. Uvažoval o uplatnení pansofie, čo v rokoch 1629-1630 viedlo k vytvoreniu návrhu na obnovu národnej výchovy (*Ráj český*) i súboru učebníc. Roku 1631 sa počas morovej nákazy prostredníctvom spisu *Zpráva kratičká o morním nakažení* prihovoril za ľudské zaobchádzanie s chorými. V tomto období vpadli švédsko-saské vojská do českých krajín a dočasne obsadili Prahu. Nádeje na politický obrat inšpirovali J. A. Komenského k vytvoreniu niekoľkých prác zaoberajúcich sa reformou kultúry i školstva po porážke Habsburgovcov (*Pozoun milostivého léta* z roku 1631 sa vyznačoval vierou v skorý návrat do vlasti a *Navržení krátké o obnovení škol v království českém* vzniklo o rok neskôr v situácii, keď už takéto nádeje boli zmarené).

J. A. Komenský postupne získaval čoraz väčší vplyv na náboženskú, kultúrnu i školskú činnosť Jednoty českobratskej. To sa prejavilo v priebehu roka 1632, keď ho najprv v jari zvolili za konseniora a potom v jeseni za seniora. Bol tiež poverený funkciou pisára spojenou s povinnosťami sekretára aj kronikára. Pokračoval v rozpracúvaní idey pansofie, vševedy, všemúdrosti, ktorú v nadväznosti na podnety Francisa Bacona, J. H. Alsteda i ďalších a v súvislosti s kritikou encyklopedických snáh vnímal ako súhrn všetkých, všetkým ľuďom užitočných poznatkov. J. A. Komenský rozlišoval tri základné zdroje poznania (zmysly, rozum, Písmo).¹² So svojimi závermi aj ďalšími úmyslami prameniáciami zo snahy o rozšírenie vzdelávania vo verejnosti sa zveril anglickému sociálnemu reformátorovi

---

¹¹ Roku 1627 pri jesenných stretnutiach konajúcich sa u pani Angeliny Zárubovej z Hustiřan zo zámku Horná Branná neďaleko Jilemnice spoznal proroctvá Kristiny Poniatowskej.

¹² Roku 1635 polemizoval s luteránom Martiniom z Dražova, hovorcom českých exulantov v Sasku.

nemecko-poľského pôvodu Samuelovi Hartlibovi, s ktorým nadviazal kontakty roku 1633. S. Hartlib úvahy J. A. Komenského v Anglicku uverejnil. Vyvolali veľký ohlas, pričom sa dostali do centra záujmu vedeckých kruhov. J. A. Komenský bol koncom novembra 1640 vďaka priateľom konajúcim z poverenia niekoľkých členov anglického parlamentu pozvaný do Londýna. Pozvanie prijal, keď dokončil dramatizáciu učebnej látky.

Anglicko (1641-1642):

Dňa 21. 9. 1641 J. A. Komenský pricestoval do Londýna, aby na jednej strane objasnil pansofické zámery a na druhej strane sa venoval reorganizácii vedeckej práce, reforme škôl, zmiereniu evanjelických cirkví, resp. všeobecnej náprave náboženstva i sveta. Svoje úmysly konkretizoval o mesiac neskôr v spise *Katalog děl, která mají být napsána* určenom anglickým priateľom. Návrhy na reformu výchovy predstavil roku 1642, ale revolučné pomery v Anglicku neumožnili praktickú realizáciu týchto snáh. J. A. Komenský bol v októbri 1641 zbrojárskym magnátom Ľudovítom de Geerom pozvaný do Švédska a v máji i októbri 1642 na návrh kardinála Richelieua do Francúzska, aby v Paríži viedol pansofickú školu. John Winthrop, spoluzakladateľ aj guvernér Nového Anglicka, J. A. Komenskému pravdepodobne ponúkol možnosť usadiť sa v Amerike, aby tam vybudoval školu pre Indiánov. V polovici roka 1642 sa J. A. Komenský rozhodol odísť cez Haag a Amsterdam do Švédska. Na zámku Endegeest neďaleko Leidenu sa v júli 1642 stretol s filozofom René Descartom.

Švédsko (1642-1648):

Švédsko sa počas 30-ročnej vojny usilovalo upevňovať protestantské pozície v strednej Európe. J. A. Komenský 29. 8. 1642 prišiel do Norrköpingu, lebo očakával, že Švédi budú podporovať boj českého národa proti Habsburgovcom. V septembri 1642 vykonal diplomatické návštevy u kráľovnej Kristiny Augusty i kancelára Axela Oxenstjerna, pričom riešili najmä otázku možnosti usídlenia sa J. A. Komenského vo Švédsku. Kancelár A. Oxenstjern, ktorý na rozdiel od J. A. Komenského nebol stúpencom nadejí spätých so všeobecným mierom ani chiliazmom mu za miesto pobytu určil Elblag (Elbink), ktorý sa síce nachádzal na pruskom území, ale bol ovládaný Švédmi. J. A. Komenský začal spolu s rodinou pri brehoch Baltického mora vďaka podpore Ľudovíta de Geera pôsobiť počas jesene 1642. V Elblagu vytvoril učebnice pre Geerove školy. Rozvíjať sústavu jazykového vyučovania J. A. Komenskému bránili povinnosti v Jednote českobratskej aj úmysly sústavnejšie sa zaoberať pansofiou, resp. jej praktickým uplatňovaním. Od roku 1644 okrem

pansofickej koncepcie rozpracúval i koncepciu všenápravnú.¹³ J. A. Komenský sa roku 1648 rozhodol vrátiť do Poľska, pretože vzťahy s jeho švédskymi priateľmi postupne ovplyvňovalo čoraz viac rozporov.

Poľsko (1648-1650):

J. A. Komenský zo Švédska odišiel v auguste 1648, keď ho po smrti Vavrinca Justina zvolili za hlavného seniora (biskupa) Jednoty českobratskej. Opäť sa usadil v Lešne a naplňal záujmy Jednoty českobratskej. Súčasne vystupoval v prospech českých krajín hlavne pri rokovaní, ktorých cieľom bolo formálne ukončenie 30-ročnej vojny. Svedčia o tom i listy J. A. Komenského adresované kancelárovi A. Oxenstjernovi, kde žiadal, aby sa Švédsko väčšmi angažovalo pri riešení tzv. českej otázky. Prosby J. A. Komenského neboli vypočuté. Potvrďuje to Vestfálsky mier podpísaný 24. 10. 1648 završujúci vyjednávania o zastavení bojov 30-ročnej vojny. Keďže Vestfálska zmluva určovala návrat k náboženským a majetkovým pomerom podľa stavu z 1. 1. 1624, českým exulantom priniesla veľké sklamanie. Ratifikácia Vestfálskej mierovej dohody v českých krajinách prebehla prostredníctvom norimberského exekučného recesu 26. 6. 1650. Ďalšou životnou tragédiou bola pre J. A. Komenského smrť jeho druhej manželky Marie Doroty. O život prišla v Lešne 27. 8. 1648. Pochopenie našiel u Johany Gajusovej. Tretie manželstvo s ňou J. A. Komenský uzavrel v Toruni 17. 5. 1649. Spomienky na domov i rodinné zázemie J. A. Komenskému pomohli prekonať krízu z roku 1648. Roku 1650 prijal pozvanie Jednoty českobratskej na Slovensku. Zároveň sa rozhodol v záujme udržania priazne Rákociovcov voči českým exulantom navštíviť sídlo tejto kniežacej rodiny v Sedmohradsku. Cestou do Sárospataku J. A. Komenský neobišiel Moravu ani náboženské obce na západnom Slovensku. Počas sviatku Veľkej noci roku 1650 vysvätil českobratský chrám v Skalici. Trnava bola miestom, kde J. A. Komenský potvrdil dohodu príslušníkov Jednoty českobratskej s kalvínskou cirkvou v Uhorsku. Po návrate do Lešna roku 1650 si za svoje ďalšie pôsobisko vybral Blatný Potok.

Uhorsko (1650-1654):

J. A. Komenský v Blatnom Potoku žil na dvore vdovy Zuzany Lorantffyovej-Rákociovej i jej synov Žigmunda a Juraja. Zoznámil sa s nimi prostredníctvom M. Drábika. M. Drábik kniežacej rodine predkladal proroctvá o ústrednej úlohe Sedmohradska v boji proti

---

¹³ Pod pseudonymom *Ulricus de Neufeld* polemizoval s talianskym kapucínom Valeriánom Magnim. J. A. Komenský diskutoval aj s konvertitom Bartolomejom Nigrinom.

Habsburgovcom. J. A. Komenského do Sárospataku viedli predovšetkým politické dôvody. Chcel presvedčiť Rákociovcov, aby sa zúčastnili na ďalších protihabsburských vystúpeniach.¹⁴ Keďže kniežacia rodina považovala J. A. Komenského za významného pedagóga umožnila mu pri realizovaní reformy sedmohradského školstva prakticky uplatniť ideu pansofizmu. Pansofická škola v Blatnom Potoku vznikla 24. 11. 1650. J. A. Komenský vtedy predniesol slávnostný príhovor *Řeč o vzdělání ducha*. Počas budovania školy v Sárospataku prepracoval sústavu učebníc. Ako vyučovací prostriedok využíval i školské hry. Napriek značnému úsiliu sprevádzanému zrieknutím sa mnohých plánov či predsavzatí sa J. A. Komenskému ako predstaviteľovi pansofickej školy v Blatnom Potoku nepodarilo svoje zámery uskutočniť, lebo narazil na nepochopenie aj časti učiteľského zboru. Od smrti kniežaťa Žigmunda Rákociho vo februári 1652 postupne došlo k výraznému zhoršovaniu pracovných podmienok J. A. Komenského. Roku 1654 českí exulanti v Poľsku J. A. Komenského požiadali o návrat do Lešna. Cestou zo Sárospataku ho pozdravili mestkí hodnostári v Prešove i Levoči. Najmä Juraj Curiani a Jan Sartorius mu už v rokoch 1651-1652 navrhli, aby sa stal správcom prešovskej vyššej školy. Rektor prešovskej vyššej školy Jan Mathaeides pracoval s učebnicami i metódami vytvorenými J. A. Komenským. Vďaka odporu prešovskej mestkej rady vyvolanému protireformačnými aktivitami sa cieľ J. Curianiho aj J. Sartoriusa nepodarilo realizovať. J. A. Komenský napriek tomu neprestal rozvíjať vzťahy s obyvateľmi žijúcimi na území dnešného Slovenska. Mohol sa oprieť o zážitky z mladosti, keď práve na Morave jestvovalo užšie spojenie s Uhorskom. J. A. Komenský zo Sedmohradska definitívne odišiel v júni 1654. Vrátil sa do Poľska. Ešte predtým napísal politický traktát venovaný Jurajovi Rákocimu, kde definoval práva i potreby národov vo vzťahu k ich vládcam. Výsledky vlastnej práce v Uhorsku zhrnul vďaka prednáške *Dovršení školských prací potockých* 2. 6. 1654.

Poľsko (1654-1656):

J. A. Komenský prišiel do Lešna, pretože v rokoch 1654-1655 sa objavila možnosť vytvorenia veľkej protihabsburskej koalície zloženej z revolučného Anglicka, Švédska i Sedmohradska. Českí exulanti v Poľsku chceli zorganizovať vojsko, ktoré malo pod vedením bývalého švédskeho plukovníka Václava Sadovského zo Sloupna vtrhnúť do českých krajín a vyvolať tam celonárodné povstanie. Protestantská menšina roku 1654 požiadala vodcu

---

¹⁴ Roku 1651 bol J. A. Komenský jedným z hostí na svadbe Žigmunda Rákociho s dcérou Fridricha V. Falckého Henriettou Mariou.

anglickej republiky Olivera Cromwella o finančnú i vojenskú podporu. Nový švédsky kráľ Karol X. Gustáv o rok neskôr úspešne zahájil ťaženie proti Poľsku. J. A. Komenský považoval Karola X. Gustáva za spravodlivého panovníka. Keď Švédi utrpeli prvé porážky a začali ustupovať, Lešno ako centrum Jednoty českobratskej či „*heretické*“ stredisko poľské vojská vypálili 29. 4. 1656. J. A. Komenský počas požiaru domu, ktorý obýval stratil celý majetok, knižnicu aj v podstate všetky rukopisy. Po úteku z Lešna žil do leta 1656 ako vyhnanec v poľskočeskom pohraničí bez možnosti návratu do českých krajín alebo Poľska. J. A. Komenský odišiel do Sliezska a Hamburgu, kde sa postupne vyrovnával s ďalšou tragédiou svojho života. Vtedy švédsky vyslanec v Amsterdame Vavrinc de Geer¹⁵ J. A. Komenskému navrhol, aby spolu s rodinou cez Štetín pricestoval do Holandska. Vavrinc de Geer mu poskytol podporu i prostredníctvom závetu. Materiálne zabezpečenie J. A. Komenskému pomocou vlastného majetku zaistil tiež Štefan de Geer.¹⁶ J. A. Komenský prišiel do Amsterdamu koncom augusta 1656, pričom navštívil aj Groningen.

V Lešne, kde zásluhou vojenských akcií vykonaných počas konfliktu Poľska so Švédskom zanikla i relatívne vysoká úroveň školstva, sa J. A. Komenský zaoberal najmä pansofickými a všenápravnými prácami.

Holandsko (1656-1670):

J. A. Komenskému sa Amsterdam stal útočiskom na posledných 14 rokov života. Po príchode do Holandska dostal vďaka groningskému senátu okrem peňažnej podpory i možnosť znovu vybudovať vlastnú knižnicu. Amsterdamskí konšeli 7. 11. 1656 českým exulantom tiež významne pomohli. Rada holandského hlavného mesta v spolupráci s Vavrincem de Geerom J. A. Komenskému koncom roku 1656 udelila čestnú profesúru pravedepodobne na gymnáziu Illustre. J. A. Komenský zároveň získal prístup do obecnej knižnice, pravidelný príjem a finančnú pomoc pri vydávaní svojich diel. O Cromwell roku 1657 českým vyhnancom z Lešna navrhol, aby prišli do Írska. J. A. Komenský ponuku vodcu anglickej republiky v marci nasledujúceho roku neprijal, lebo stále veril, že čoskoro bude možný návrat do vlasti. Po smrti Vavrince de Geera roku 1666 sa chcel usadiť niekde bližšie k českým krajinám, alebo u Petra Figula Jablonského, ktorý s rodinou vtedy žil v Memeli (Klajpeda). J. A. Komenský však pôsobisko nezmenil. Keďže sa nemusel zaoberať hmotným zabezpečením rodiny, v Amsterdame vyvrcholila jeho spisovateľská aj politická činnosť. Ide

---

¹⁵ Vavrinc de Geer bol synom Ľudovíta de Geera.

¹⁶ Štefan de Geer bol bratom Vavrince de Geera.

o najplodnejšie obdobie života J. A. Komenského. V rokoch 1657-1658 mu tlačou vyšli všetky najdôležitejšie didaktické práce. Súčasne pokračoval v pansofických štúdiách, ktorých výsledkom boli spisy doplnkové, obranné i objasňujúce. J. A. Komenský si 3. 1. 1665 založil poznámkové archy nazvané *Výzvy Eliášovy*, kde až do konca života zbieral materiál potrebný k rozpracovaniu všenápravnej koncepcie. Pozornosť venoval osudom mystikov aj sektárov (Antoinetta Bourignonová či Friedrich Breckling).¹⁷ J. A. Komenský sa podieľal na formovaní mierových rozhovorov medzi Anglickom a Holandskom. Názory, ktoré počas májových vyjednávaní roku 1667 v Brede osobne prezentoval prekonávali europocentrismus a zdôrazňovali potrebu mierového spolužitia ľudstva. Po skončení mierových rokovaní sa J. A. Komenský vrátil do Amsterdamu.¹⁸ Krátko pred smrťou sa zotavil natoľko, že mohol v septembri 1670 urobiť posledné záznamy do *Výziev Eliášových*.

J. A. Komenský zomrel po dlhšej chorobe v Amsterdame 15. 11. 1670 ako 78-ročný. Pochovali ho 22. 11. 1670 v kostolíku valonskej reformovanej cirkvi v Naardene. Zanechal rukopisy tvoriace rozsiahle dielo, ktoré nedokončil.

---

¹⁷ Zároveň polemizoval s Descartovou prírodnou filozofiou a jej stúpenkami obhajujúc „zbožnú vedu“ Pierra Serruriera. J. A. Komenský oponoval i sociniánom, resp. chiliastom. Roku 1661 napísal príručku obsahom namierenú proti sociniánom, pričom bránil učenie o svätej Trojici.

¹⁸ Napriek pretrvávajúcim zdravotným ťažkostiam roku 1669 diskutoval s kalvinistom Samuelom Maresiom.